

Krzysztof Szpara, Magdalena Skała

Turystyka religijna w strategii i promocji województwa podkarpackiego

Ekonomiczne Problemy Usług nr 65, 395-404

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KRZYSZTOF SZPARA

MAGDALENA SKAŁA

Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie

TURYSTYKA RELIGIJNA W STRATEGII I PROMOCJI WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

Wstęp

Województwo podkarpackie słynie z wybitnych walorów przyrodniczych i antropogenicznych. Szczególnie cenne są dobra kulturowe – ściśle związane z lokalizacją województwa w Polsce południowo-wschodniej, na terenie pogranicza kulturowego, a także religijnego. Mieszkające tu niegdyś grupy narodowościowe i etniczne wiele różniło, m.in. zwyczaje, strój, język, religia, alfabet, poczucie przynależności do kraju. W niniejszym artykule skupiono się na jednym z tych elementów, ale jakże ważnym – na religii.

Z regionem tym od wieków związane były dwa najważniejsze (zrzeszające największą liczbę wiernych) wyznania: rzymskokatolickie i greckokatolickie. Do drugiej wojny światowej olbrzymie znaczenie miała również religia związana z licznie tu mieszkającą ludnością żydowską, czyli judaizm. Należy także zwrócić uwagę na wpływy prawosławia do dziś widoczne w krajobrazie kulturowym regionu, a także na ośrodki protestanckie.

Efektom dawnej mozaiki religijnej jest wielość i różnorodność pamiątek dotyczących sfery *sacrum*. Wiele z nich uległo zapomnieniu, zniszczeniu lub też przestały pełnić swą pierwotną funkcję. Są też takie, które do dnia dzisiejszego przyciągają rzesze turystów-pielgrzymów. Czasami nawet przylatują oni samolotami z odległych zakątków świata. Do innych, zapomnianych, podążają nieliczne grupy pątników. Wszyscy oni, niezależnie od potrzeb duchowych, są uczestnikami ruchu turystycznego.

Celem artykułu jest ukazanie miejsca turystyki religijnej w strategii województwa podkarpackiego oraz w publikowanych materiałach promocyjnych. W opracowaniu podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, czy ta forma turystyki jest ważna dla regionu oraz czy jest ona odpowiednio promowana.

Artykuł należy traktować jako kontynuację rozważań autorów na temat potencjału turystycznego woj. podkarpackiego¹, którego jednym z ważniejszych elementów jest sfera religijna.

1. Najważniejsze ośrodki kultu religijnego w województwie podkarpackim

W odróżnieniu od większości współczesnych regionów Polski województwo podkarpackie obejmuje obszar niejednorodny pod względem historycznym i kulturowym. Złożona historia tych ziem ma odzwierciedlenie w zachowanych tu pamiątkach przeszłości. Niespotykana w innych krajach Europy tolerancja religijna pozwalała współistnieć nie tylko wyznawcom chrześcijaństwa: Polakom, Bojkom, Łemkom, ale także Żydom, którzy do początku II wojny światowej stanowili znaczny procent ogółu mieszkańców tych ziem, odgrywając ważną rolę w rozwoju regionu. Różnorodność obiektów kultu religijnego świadcząca o koegzystencji kilku wyznań (rzymskokatolickiego, greckokatolickiego, prawosławnego, ewangelickiego i mojżeszowego) może przyciągnąć turystów zainteresowanych tą tematyką².

Współcześnie w województwie podkarpackim znajdują się obiekty ważne dla wyznania greckokatolickiego, mojżeszowego, prawosławnego i rzymskokatolickiego (przed II wojną światową także dla ewangelickiego). Znajduje się tutaj ponad 70 ośrodków kultu, do których pielgrzymują wyznawcy różnych wyznań. Ich lokalizację przedstawiono na rysunku 2. Wśród wszystkich obiektów sakralnych najwięcej jest sanktuariów i innych obiektów rzymskokatolickich. Ze względu na przedmiot kultu sanktuarium dzieli się na: maryjne, pańskie i związane z kultem świętych. Najważniejszymi, ponadregionalnymi rzymskokatolickimi ośrodkami pielgrzymkowymi są: Sanktuarium Matki Bożej z Dzieciątkiem w Kalwarii Pałacowskiej (z cudownym obrazem Matki Bożej z Kamieńca Podolskiego), Sanktuarium Matki Bożej Płaczącej Saletyńskiej w Dębowcu oraz Sanktuarium i Klasztor oo. Bernardynów w Leżajsku.

¹ M. Skala, K. Szpara, *Potencjał turystyczny województwa podkarpackiego w świetle badań ruchu turystycznego*, w: *Potencjał turystyczny – zagadnienia przestrzenne*, red. B. Meyer, Zeszyty Naukowe nr 590, „Ekonomiczne Problemy Usług” nr 52, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2010, s. 219–227.

² M. Koszałka, *Dziedzictwo kultury materialnej Żydów jako element oferty turystycznej Podkarpacia*, w: *Turystyka czynnikiem integracji międzynarodowej*, red. J. Biliński, D. Sawaryn, WSiLz, Rzeszów 2003, 309–316.

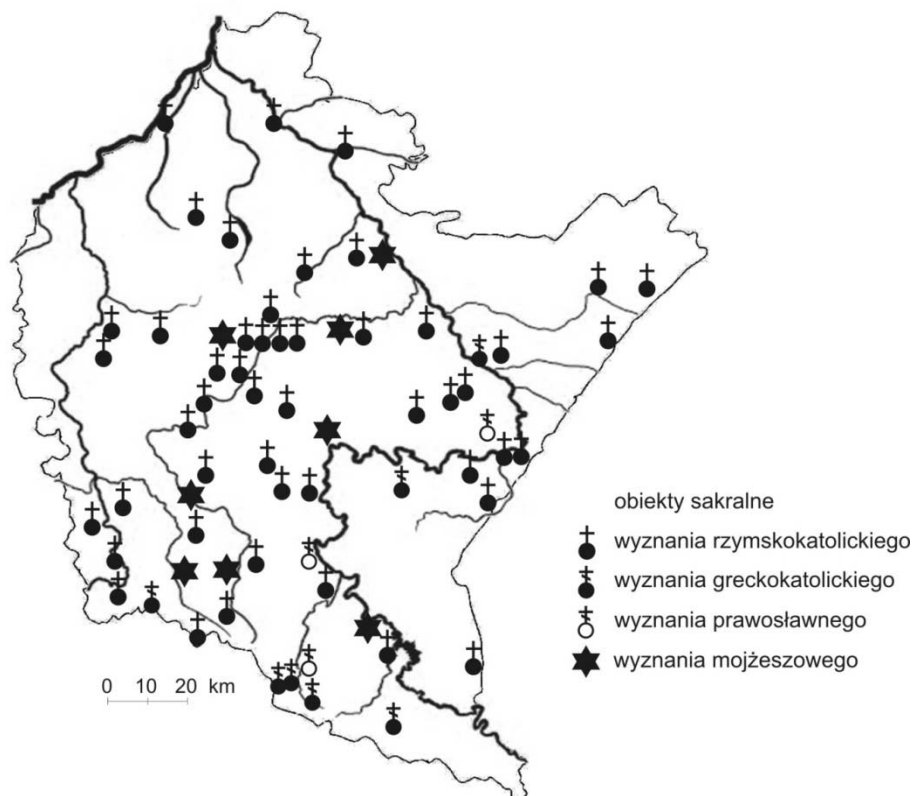
Rys. 1. Sanktuarium Męki Pańskiej i Matki Bożej Kalwaryjskiej w Kalwarii Pałacowskiej

Źródło: opracowanie własne.

Położone na Pogórzu Przemyskim (blisko granicy z Ukrainą) Sanktuarium Męki Pańskiej i Matki Bożej Kalwaryjskiej w Kalwarii Pałacowskiej jest ciekawym przykładem ośrodka, do którego udają się pielgrzymi wyznania rzymskokatolickiego i greckokatolickiego (rys. 1). Rocznie dociera tu ok. 500 grup pielgrzymkowych, w tym ok. 300 z archidiecezji przemyskiej i ok. 100 z diecezji rzeszowskiej. Ruch pielgrzymkowy ma charakter wyraźnie sezonowy. Najwięcej grup rejestruje swe przybycie w maju i czerwcu, nieco mniej we wrześniu i w październiku, w pozostałych miesiącach ruch jest znacznie mniejszy³.

³ F. Mróz, *Pielgrzymowanie do sanktuariów Pańskich w Karpatach Polskich*, w: *Podróżowanie w Karpaty wczoraj i dziś*, red. A. Sroka, Wyd. AVALON, Kraków 2009, s. 157.

Atrakcyjnymi dla potencjalnego turysty są również liczne kapliczki cmentarne, przydrożne i polne oraz szlaki tematyczne – istniejące i projektowane – np. Szlak Sanktuariów Maryjnych, Szlak Ikon, Szlak Architektury Drewnianej, Szlak Cerkwi Bizantyjskich.

Rys. 2. Najważniejsze obiekty kultu religijnego w województwie podkarpackim w 2010 roku

Źródło: opracowanie własne.

Dużo mniejsza jest liczba miejsc kultu dla wiernych wyznania greckokatolickiego, stanowią one jednak ważne punkty w przestrzeni religijnej województwa. Są to przede wszystkim: Cerkiew Przemienienia Pańskiego w Jarosławiu (z cudowną ikoną – ukoronowanym wizerunkiem Matki Bożej Jarosławskiej zwanej Bramą Miłosierdzia) oraz archikatedralny sobór pw. św. Jana Chrzciciela w Przemyślu. Do mniejszych, ale lokalnie znanych miejsc kultu na terenie województwa należą m.in. źródło i kapliczka na miejscu „Zjawlenia” oraz stacja Drogi Krzyżowej w Kormanicach, a także cudowne źródło i kapliczka w Radoszycach (od 1999 roku dzień uroczystości cerkiewnych wszedł do lokalnego kalendarza imprez jako łemkowski

kermesz pod nazwą „Radoszyckie Źródło – Spotkanie przy granicy”; towarzyszą mu liczne występy, prezentacje, konkursy). Ponadto turyści udają się do: Komańczy, Rzepedzi, Turzańska w dolinie rzeki Osławy oraz Sanoka–Dąbrówki, gdzie znajduje się cerkiew pod wezwaniem św. Dymitra z relikwiami bł. biskupa Josafata Kocyłowskiego.

Obok wyznania greckokatolickiego równie znaczące miejsce na badanym obszarze zajmuje prawosławie z tak znanymi miejscami kultu, jak: cerkiew katedralna Świętej Trójcy w Sanoku (ze słynącą łaskami cudowną ikoną Matki Bożej) oraz monaster pw. św. św. Cyryla i Metodego w Ujkowicach koło Przemyśla (ze słynącą łaskami ikoną Przenajświętszej Bogarodzicy, kopią cudownej ikony Wato-pedzkiej Bogarodzicy Pocieszenia i Dobrej Rady z Atosu)⁴.

Większość obiektów kultu religijnego ma charakter regionalny bądź lokalny. Jedyne obiektem o randze międzynarodowej jest kirkut z ohelem grobu sławnego cadyka Elimelecha Weisbluma w Leżajsku. Jest on najliczniej i najchętniej odwiedzany grobem cadyka w Polsce, a nawet i Europie. Do czasów II wojny światowej teren obecnego województwa podkarpackiego bardzo licznie zamieszkiwała ludność żydowska wyznania mojżeszowego. Do dzisiaj Żydzi odwiedzają ten region, poszukując śladów przeszłości, pamiątek, grobów⁵. Ich miejscem docelowym jest przede wszystkim Leżajsk, a także m.in. synagoga i cmentarz w Rymanowie z ohelem Menachema Mendela i Cwi Hirsza, cmentarze w Dukli, Lesku, synagogi w Łańcucie, Rzeszowie.

2. Turystyka religijna w strategii rozwoju turystyki w województwie podkarpackim

*Strategia rozwoju turystyki dla województwa podkarpackiego na lata 2007–2013*⁶ jest obecnie podstawowym dokumentem wyznaczającym najważniejsze kierunki rozwoju w zakresie turystyki. W opracowaniu tym wskazano drogę optymalnego wykorzystania istniejącego potencjału turystycznego w celu zwiększenia ruchu turystycznego, a tym samym wzrostu rozwoju gospodarczego regionu.

Na bazie przeprowadzonej analizy zidentyfikowano najważniejsze dla regionu walory kulturowe, takie jak: kultura dworska, słynne postacie związane z regionem, różnorodność kulturowa, kultura mieszczańska (tradycje rzemiosła), ślady kultury

⁴ K. Szpara, M. Skała, *Wybrane formy turystyki w województwie podkarpackim*, w: *Walory ekologiczne i turystyczne północnej części Euroregionu Karpackiego*, red. J.R. Rak, Wyd. Muzeum Regionalnego im. Adama Fastnachta w Brzozowie, Brzozów 2010, s. 215–228.

⁵ M. Koszałka, *Dziedzictwo...*, op.cit., s. 309–316.

⁶ *Strategia rozwoju turystyki dla województwa podkarpackiego na lata 2007–2013*, Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna, Polska Agencja Rozwoju Turystyki S.A., Warszawa 2006, s. 585.

przedchrześcijańskiej, szlaki historyczne, nekropolie, obiekty przemysłowe, kuchnia regionalna, obyczaj, folklor i bogate życie kulturalne, kolejki wąskotorowe, bogate zbiory muzealne i legendy. Walory te stały się z kolei podstawą do stworzenia tzw. „hitów” województwa podkarpackiego.

Kultura religijna została przedstawiona jako jeden z takich właśnie turystycznych „hitów”. W niniejszym opracowaniu zwrócono uwagę na powiązania regionu z różnymi wyznaniem religijnymi: rzymskokatolickim, greckokatolickim, prawosławnym, protestanckim (luteranie, kalwini, arianie) i mojżeszowym. Podkreślone zostały również silne związki turystyki religijnej z innymi obszarami działalności turystycznej.

Rys. 3. Cerkiew św. Michała Archaniola w Smolniku

Źródło: opracowanie własne.

Do podstawowych atrakcji punktowych związanych z wyznaniem rzymskokatolickim zaliczono: Kalwarię Paclawską oraz zespoły klasztorne oo. Bernardynów w Leżajsku i oo. Dominikanów w Jarosławiu. W przypadku wyznania greckokatolickiego do najważniejszych atrakcji zaliczono: Szlak Ikon i Szlak Cerkwi Bizantyjskich, a w przypadku wyznania protestanckiego – zachowane relikty w Iwoniczu-Zdroju i w Baranowie Sandomierskim.

Jako jedną z najważniejszych atrakcji wymieniono również Szlak Architektury Drewnianej, na którym znajdują się katolickie kościoły w Bliznem i Haczowie oraz grekokatolickie cerkwie w Smolniku (rys. 3) i Uluczu.

Rys. 4. Kościół pw. Wszystkich Świętych w Bliznem

Źródło: opracowanie własne.

Kultura żydowska została potraktowana jako odrębny „hit” województwa i należy się zgodzić z faktem, iż odgrywa ona wyjątkową rolę w regionie. Jej elementami są synagogi, cmentarze oraz budynki mieszkalne. Pamiątki te świadczą o znaczącej niegdyś roli społecznej tutejszych Żydów. W tym przypadku do najważniejszych atrakcji zaliczono: synagogi obronne w Lesku i Rymanowie, synagogę w Łańcucie, cmentarz w Leżajsku z ohelem Cadyka Elimelecha oraz cmentarz w Rymanowie z ohelem Menahema Mendela i Cwi Hirsza.

3. Turystyka religijna w materiałach promocyjnych

Na wątki dotyczące turystyki religijnej można natknąć się w kilku opracowaniach. W folderze *Podkarpackie na weekend*⁷ polecono m.in.:

- eskapadę wokół Zbiornika Solińskiego, w tym Szlak Architektury Drewnianej, na którym można zwiedzić zabytkowe cerkwie greckokatolickie w Żłobku, Rabem, Hoszowie, Równi, Ustianowej Górnej i Stefkowej;
- wypad w okolice Rzeszowa trasą pełną zabytków, na której wyróżniony został m.in. kirkut z XVIII wieku z grobem słynnego cadyka Elimelecha;
- wycieczkę po zabytkach miasta Rzeszowa, wśród których zwrócono uwagę na kościół i klasztor oo. Bernardynów oraz kościół farny jako przykłady najważniejszych obiektów zabytkowych Rzeszowa;
- poznanie Sanoka i okolic, w tym jednego z największych w Europie zbiorów ikon karpackich, chorągwi cerkiewnych i sprzętów liturgicznych w Muzeum Historycznym w Sanoku; Katedralnej Cerkwi Prawosławnej pw. Świętej Trójcy z 1784 roku z XVII-wieczną ikoną Matki Boskiej z Dzieciątkiem, świątyni w Parku Etnograficznym w Sanoku.

Na temat Szlaku Architektury Drewnianej przygotowano osobne opracowanie⁸. Czytelnik może zapoznać się w nim ze 128 obiektami podzielonymi na dziewięć lokalnych tras: krośnieńsko-brzozowską, sanocko-dynowską, ustrzycko-leską, sanocko-dukielską, przemyską, lubaczowską, rzeszowsko-jarosławską, jasielsko-dębicko-ropczycką oraz tarnobrzeko-niżańską.

Opracowano również folder dotyczący szlaków tematycznych województwa podkarpackiego⁹. Opisano Szlak Turystyczny Gniazd Rodowych Lubomirskich, Szlak Military, Szlak Turystyczny „Śladami Dzielnego Wojaka Szwejka” i Szlak Turystyczny „Śladami Aleksandra Fredry”. Większość z nich dotyka w pewnym względzie problematyki turystyki religijnej, nie przedstawiono jednak szlaku poświęconego wyłącznie tej tematyce. Przygotowano za to folder w całości poświęcony turystyce pielgrzymkowej¹⁰. Zawiera on mapę wybranych obiektów religijnych w województwie podkarpackim (tylko kościoły i cerkwie). W szczególny sposób potraktowano sanktuaria, nieco miejsca poświęcono również greckokatolickim miejscom kultu i świątyniom prawosławnym.

⁷ *Podkarpackie na weekend*, Departament Współpracy Międzynarodowej i Promocji Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego.

⁸ *Szlak Architektury Drewnianej*, Departament Promocji Regionalnej i Sportu Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego, s. 35.

⁹ *Szlaki tematyczne województwa podkarpackiego*, Departament Promocji Regionalnej i Sportu Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego, s. 23.

¹⁰ *Turystyka pielgrzymkowa*, Departament Promocji, Turystyki, Sportu i Współpracy Międzynarodowej Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego, Rzeszów 2007, s. 35.

Wszystkie analizowane materiały są starannie opracowane, bogato ilustrowane i wydane na odpowiednim jakościowo materiale. Ich treść była przygotowana przez znawców tematu lub też z nimi konsultowana (np. z przewodnikami turystycznymi). Materiały te stanowią na pewno ważny element promocji regionu, w tym turystyki religijnej w Podkarpackiem.

Podsumowanie

Turystyka religijna jest szczególnym wyróżnikiem tego regionu. Potencjał turystyczny województwa podkarpackiego w zakresie rozwoju turystyki religijnej jest znaczny, aczkolwiek nie zawsze odpowiednio wykorzystywany. W badaniach ruchu turystycznego prowadzonych na terenie województwa w 2009 roku zaledwie 0,8% ankietowanych wskazało na cel religijny jako decydujący o przybyciu do tego regionu¹¹. Spośród wszystkich wskazań dotyczących celu religijnego jako głównego motywu podróży ponad 31% zarejestrowano w Łańcucie.

Zapewne na taki wynik wpływ miała lokalizacja punktów badawczych. Żaden z nich nie był umiejscowiony bezpośrednio przy obiekcie pielgrzymkowym. Jedynie w pobliżu muzeum-zamku w Łańcucie znajduje się jedno z najważniejszych miejsc pielgrzymkowych dla Żydów – synagoga żydowska. Z drugiej jednak strony obiekty turystyki pielgrzymkowej w województwie podkarpackim mają raczej znaczenie lokalne i regionalne, rzadko zaś są przedmiotem zainteresowania uczestników turystyki przyjazdowej.

Niewątpliwie rozwój turystyki religijnej na obszarze województwa podkarpackiego jest zjawiskiem ważnym, choć kompleksowo niezbadanym. Znalezione dane dotyczące liczby, a czasami wybranych elementów struktury ruchu pielgrzymkowego do najważniejszych tego typu ośrodków, natomiast wiedza na temat obiektów średnich i małych (które przeważają) jest szczątkowa.

W badanym regionie istnieje duży potencjał do rozwoju turystyki religijnej. Spotyka się to z poparciem i zrozumieniem miejscowej ludności, która często sama licznie uczestniczy w tego typu wydarzeniach. Nie jest to zaskakujące. Powszechnie znany jest konserwatyzm i silnie zakorzenienie wartości religijnych mieszkańców tej części Polski.

Niestety wydaje się, że w regionalnej strategii rozwoju turystyki nie dość mocno zaakcentowano tę formę ruchu turystycznego. Materiały promujące województwo są interesujące i kolorowe. W wielu miejscach dotyczą bezpośrednio lub

¹¹ *Badanie przyjazdowego ruchu turystycznego w wybranych miejscach recepcji turystycznej województwa podkarpackiego w okresie V–IX 2009 roku*, maszynopis powielony, praca zbiorowa wykonana pod kierunkiem dr. K. Szpary, badanie wykonane przez Wyższą Szkołę Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego, Rzeszów 2009, s. 35–39.

pośrednio omawianego zagadnienia, czasami jednak nie zawierają pełnej informacji na ten temat. Przykładowo w opracowaniu dotyczącym turystyki pielgrzymkowej¹² pominięto zupełnie obiekty żydowskie.

RELIGIOUS TOURISM IN THE STRATEGY AND PROMOTION OF THE PODKARPACIE REGION

Summary

The aim of the article is to present the place of religious tourism in the strategy of the Podkarpacie region and in the promotional materials published. The authors attempt to answer the question whether this form of tourism is important for the region and whether it is appropriately promoted.

Religious tourism is a particular distinguishing mark of the region. Tourism potential within this form of tourism is considerable, although it is not always suitably exploited.

In the regional strategy of tourism development, this form of tourist traffic has not been emphasised strongly enough. Promotional materials for the region have an interesting form. Many concern the discussed issue directly or indirectly, yet sometimes they do not have full information on the topic. For example, in a folder concerning pilgrimage tourism Jewish objects were completely overlooked.

Translated by Agnieszka Maria Gernand

¹² *Turystyka pielgrzymkowa*, Departament Promocji, Turystyki, Sportu i Współpracy Międzynarodowej Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego, Rzeszów 2007, s. 35.